

Україна після Вільнюса: як виживатиме режим

Юрій Мацієвський

Досі західна, особливо європейська, політика залучення (engagement) і висунення умов (conditionality) в обмін на перспективу підписання Угоди про асоціацію з ЄС у відносинах із нинішнім керівництвом України дала мало результатів. Попри поспішне ухвалення кількох «євроінтеграційних» законів в Україні не усунуто вади виборчого законодавства, є політичні в'язні й не діє принцип верховенства права. Чи зовнішній тиск змінить хитку рівновагу між західним ресурсом і організаційним потенціалом влади? Іншими словами, якщо угоду не буде підписано, то чи Захід змусить Януковича змінити свою внутрішню політику і як це вплине на збереження чи зміну влади в Україні?

Політичний контекст

Згорання демократизації в Україні вперше було відзначено у звіті Freedom House у березні 2011 року, вже через рік після приходу Віктора Януковича до влади. У звіті зафіксували погіршення показників демократизації України, що спричинило пониження статусу країни – з «вільної» до «частково вільної». Через місяць організація підготувала спеціальний звіт про погіршення стану демократії в Україні.

Відтоді негативні оцінки тільки гострішали, аж доки сягнули піку у виступі Ангели Меркель у Бундестазі 10 травня 2012 року. Вона прирівняла Україну до Білорусі, назвавши її диктатурою. 5 червня 2002 року в інтерв'ю радіо «Свобода» колишній посол США в Україні Стивен Пайфер заявив: «Я не виключаю, якщо ситуація із демократією, із правами та свободами в Україні погіршуватиметься – офіційний Вашингтон повернеться до питання санкцій проти України». 22 вересня 2012 року Сенат США ухвалив резолюцію, в якій закликав керівництво України негайно звільнити Юлію Тимошенко й інших опозиціонерів. У резолюції було звернення до Державного департаменту США запровадити заборону на видачу віз «для всіх відповідальних» за ув'язнення та погане поводження з Юлією Тимошенко й іншими опозиційними політиками. 10 грудня 2012 року рада ЄС ухвалила резолюцію по Україні, де поряд із негативною оцінкою останніх виборів підтвердила готовність підписати з Україною Угоду про асоціацію за умови «відчутного прогресу» у трьох раніше визначених сферах: відповідність виборів міжнародним стандартам, вирішення питання виборчого правосуддя і здійснення раніше визначених реформ.

Врешті після квітневого рішення Європейського суду з прав людини, який визнав, що ув'язнення Юлії

Тимошенко на етапі слідства було порушенням її прав, у червні 2013 року в Сенаті США зареєстрували проєкт резолюції з черговим закликом до українського керівництва звільнити її. Хоча там не було згадок про санкції, зате був заклик до ЄС поставити звільнення Тимошенко умовою підписання Угоди про асоціацію.

Донедавна в українських медіях суть дискусії переважно зводилася до питання – будуть санкції чи ні? Попри те, що з наближенням саміту політична риторика Заходу змінилася і про

Прем'єр-міністр України Микола Азаров зустрічається з членом моніторингової місії Європарламенту Петом Коксом (Київ, 5 жовтня 2012)

санкції вже волюють не згадувати, я вважаю, що це питання знову може стати актуальним, якщо Угоду про асоціацію не буде підписано. Зосередження уваги лише на факті санкцій не дає можливості поглянути далі – які є мотиви санкцій і яких наслідків очікує Захід від застосування чи не застосування санкцій?

У коментарях українських спостерігачів домінує думка про те, що Захід не піде на оголошення санкцій чи то з економічних міркувань, щоб, мовляв, не втратити свій бізнес, чи з міркувань геополітичних, щоб не втратити Україну. Ця думка є надто поверховою, тому що: 1) сперта на хибне уявлення про геополітичну вагу України у протистоянні Заходу і Росії, 2) санкції (ізоляцію) розглядає лише як демонстраційний засіб тиску, чи ресурс у досягненні стратегічних переваг.

Для США Україна перестала бути пріоритетом іше наприкінці другого президентського терміну Джорджа Буша. Європейці, хоч і долучили Україну до Європейської політики сусідства (2004), не дали їй чітких перспектив вступу до ЄС, як це було з Болгарією, Румунією та Хорватією. Крім того, європейська політика висунення умов в обмін на потенційні переваги від підписання Угоди про асоціацію у випадку України не спрацювала, що яскраво демонструє Януковичева відмова звільнити Тимошенко.

Ця непослідовність послабила західний демократичний вплив і дозволила проросійськи налаштованим елітам в Україні педалювати тему безуспішності вступу до ЄС. Україна й далі залишається у «сірій зоні», а відчуття «втоми від України», що накопилось на Заході протягом останнього десятиліття, скінчилося роздратуванням за недотримання обіцянок Януковичем розв'язати «справу Тимошенко». Після закінчення «Євро-2012» західні медіа зосередили увагу на парламентських виборах в Україні. Попри негативні оцінки виборчого процесу і підрахунку голосів, Захід, хоч і заявив, що ці вибори були «кроком від демократії», зважив на те, що опозиція все-таки здобула 177 місць у Верховній Раді, і визнав їх результат.

гібридним. Підписання чи не підписання Угоди про асоціацію впливатиме на вектор трансформації режиму у середньо- і довгостроковій перспективі. Якщо угоду буде підписано, українські еліти отримають зовнішню спонуку вирватися з пастки «гібридності» і рушити у бік демократії. Якщо ж угоду укладено не буде, Янукович опиняється у дуже скрутній ситуації. Щоби зберегти владу в 2015 році, йому, ймовірно, доведеться піти шляхом Лукашенка чи Путіна. Проте через наявні структурні обмеження ці спроби не матимуть успіху.

Західний тиск чи внутрішні ресурси?

Досі дискусія про причини падіння і виживання гібридних режимів не дала однозначних відповідей. Актороцентричні теорії намагаються пояснити вже наявні випадки, структурні – прогнозувати події. Одне з пояснень запропонували політологи Стивен Левіткі і Лукан Вей у праці, присвяченій стабільності і змінам гібридних режимів¹. На прикладі 35 країн протягом 1990–2008 років вони проаналізували три чинники: інтенсивність зв'язків режиму із Заходом (linkage), організаційний потенціал держави чи правлячої партії (organizational power) та уразливість держави перед західним тиском (leverage).

Коли зв'язок із Заходом був істотний, як у Східній Європі, гібридні режими демократизувалися. Там, де був зв'язок низький, як у країнах колишнього СРСР, зовнішній демократичний тиск був слабшим. У цих країнах режими формувалися відповідно до організаційних можливостей еліт. Там, де організаційний потенціал держави і правлячої партії був високим, правлячі групи змогли побороти опозицію й утримати владу. Якщо ж держава та правляча партія були слабкі, виживання режимів було під загрозою. Коли владі бракувало організаційного потенціалу, щоб запобігти відступництву еліт і придушити протести, вона була вразлива навіть на слабкі дії опозиції. В таких країнах третій чинник – уразливість держави перед західним демократичним тиском – часто був вирішальним. Там, де стратегічний чи економічний потенціал держави стримував такий тиск (як у випадку Росії), або там, де був значний антидемократичний тиск (Росії на Білорусь), навіть слабкі режими збереглися без змін.

Якщо ж західний ресурс виявлявся сильнішим, ті режими не встояли. Так і в Україні після «Помаранчевої революції» виникла слабка «дефектна демократія». Проте за відсутності тісних зв'язків із Заходом, нові лідери часто ставали авторитарними (як у Грузії), а там де Захід діяв непослідовно, слабка демократія не могла консолидуватись (як в Україні). Варіанти взаємодії зовнішнього тиску і організаційного потенціалу влади подані у Таблиці 1.

Таблиця 1

	Сильний вплив	Слабкий вплив
Сильний потенціал	Нестабільний авторитаризм	Стабільний авторитаризм
Слабкий потенціал	Зміна влади (не завжди демократизація)	Режим виживає

Таблицю складено на основі: S. Levitsky, L. Way (2010).

¹ Steven Levitsky, Lucan A. Way, «Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War», *Problems of International Politics*, Cambridge University Press, 2010.

Аналіз даних

У цій частині показано зміни у значеннях трьох показників – зв'язків із Заходом, організаційного потенціалу влади і сили західного тиску – відповідно до закономірностей, що їх виявили Левітські і Вей². Таблиця 2 подає узагальнені значення показників у зіставленні з даними за 2008 рік, наведеними у Левітські та Вея.

Що показує цей аналіз? За низькою/середнього тиску і середнього організаційного потенціалу режим залишається нестабільним, але виживає. У випадку Януковича маємо середній організаційний потенціал (концентрація влади врівноважується структурними обмеженнями та високою напругою всередині правлячої групи) і середній тиск (у зв'язку з процесом підписання угоди про асоціацію Україна перебуває в полі постійної уваги ЕС, а внутрішній борг і погана економічна ситуація робить її залежною від кредитів МВФ). Зв'язки з Заходом також перебувають на середньому рівні. У цій ситуації один чинник врівноважується іншим. У разі підписання Угоди про асоціацію з ЕС зв'язок з Заходом посилиться, а потреба ратифікації ускладнить можливість використання як «виборчих технологій», так і відвертого насильства на виборах 2015 року. Підписання Угоди залишає мало шансів для Віктора Януковича залишатися при владі. Ба більше, теорія каже, що посилення зв'язків із Заходом є чи не єдиним способом повернути країну на демократичний шлях розвитку. Якщо ж угоду не буде укладено, Захід вичерпає політичний інструментарій і може звернутися до застосування персональних санкцій.

Санкції – це західний ресурс, який, у разі застосування, має показати, наскільки український режим уразливий перед західним тиском. Теоретично персональні санкції мають змінити хитку рівновагу на користь Заходу – послаблять організаційний потенціал влади і посилять західний вплив. Із другого боку, санкції змусять режим захищатися, що може спричинити хвилю насильства. Отже, щоб санкції були ефективними, тобто змусили Януковича дотримуватися демократичних правил гри, має бути сукупно виконано бодай три умови: санкції треба впроваджувати у момент найбільшої уразливості режиму (умова часу); санкції мають бути масштабні (умова обсягу) і врешті санкції повинні бути спільними, тобто відображати єдину позицію США і ЕС (умова єдності). Дотримання кожної з цих умов, а особливо єдності, означатиме, що ЕС і США мають спільні мотиви для такого рішення. Попри визнання ліберальних цінностей спільною платформою для США і ЕС, у гру можуть вступати і стратегічні інтереси, здатні підважити єдність не тільки у діях США та ЕС, а й усередині самого ЕС.

² Тут викладено тільки результати обчислень, без методологічних пояснень. Методику розрахунку див. в академічному варіанті тексту, розміщеному на сайті Центру політичних досліджень НаУОА: <http://srp.ua.edu.ua/wp-content/uploads/2013/02/External-Pressure-and-Survival.pdf>

Таблиця 2

Показник	2008	2012
Західний тиск	Високий рівень	Низький/середній рівень
Організаційний потенціал	Низький рівень	Середній рівень
Зв'язки із Заходом	Низький рівень	Середній рівень

Санкції: мотиви і наслідки

Чому попри «брудні» парламентські вибори США і ЕС утрималися від запровадження санкцій? Вашингтон і Брюссель мали свої мотиви. У США склалися два погляди на санкції: експертний і урядовий. Міжнародні організації та їхні представники, як-от Дейвід Кремер (президент Freedom

Метою санкцій є зміна політики, зміна влади або отримання стратегічних переваг на свою користь. Проте у США та ЕС розуміють, що навіть персональні санкції – це дуже непевний інструмент і ефект може бути зворотнім. Окрім того, в ЕС рішення про застосування санкцій ускладнюється процедурними, але передусім політичними міркуваннями, головне з яких – настановою використовувати

Члени моніторингової місії Європарламенту Олександр Квасньєвський та Пет Кокє зустрічаються з прем'єр-міністром України Миколою Азаровим (Київ, 4 жовтня 2013)

House) чи Стивен Пайфер (експерт близького до демократів Інституту Брукінгса, посол США в Україні у 1997–2000 роках) схиляються до введення санкцій. Натомість урядовці вважають, що краще здійснювати тиск через залучення – відновлення співпраці з МВФ, участь американських компаній в енергетичних проєктах тощо. Такі дії, на думку урядовців, мають стримати Україну від дальшого сповзання до авторитаризму і в орбіту Росії.

Суперечності між демократичними цінностями та геополітичними інтересами у сум'яттях ЕС було примірено в резолюції по Україні 12 грудня 2012 року. «Стара Європа» прийняла аргументи дипломатів із «Нової Європи», які більше стурбовані геополітичними наслідками вступу України до Митного союзу, і підтвердила готовність підписати Угоду про асоціацію, розуміючи, що її виконання буде проблематичним.

всі позитивні інструменти аж до їх вичерпання. Тому досі на Заході не самі санкції, а погрозу вдатися до них розглядали як засіб тиску на Януковича. Попри розбіжності в мотивах, питання персональних санкцій не зійшло з порядку денного і залишається засобом «м'якого тиску».

Якби було застосовано персональні санкції – заборону в'їзду, замороження рахунків та інші обмеження, – це означало би жорстку міжнародну ізоляцію політичного керівництва країни. Жорстку тому, що вікном комунікації з зовнішнім світом залишилися б тільки Росія, Китай та ще кілька країн. Янукович уже був у «м'якій» ізоляції після ув'язнення Тимошенко. Тоді він намагався шантажувати Захід тим, що почне рух у напрямку Митного союзу, але брутальний тиск Кремля і накопичені за роки спілкування з Путіним особисті образи відвернули його від Росії. Заява в Ялті про те, що угода про асоціацію з Ев-

Юрій Шаповал

ТОРКНУТИСЬ ІСТОРІЇ

Юрій Шаповал

Торкнутись історії

Київ: Парламентське видавництво, Дніпропетровськ: Ліра, 2013

Нову книжку Юрія Шаповала склали його вже переважно опубліковані раніше есеї, газетні дописи та інтерв'ю, присвячені окремим темам і постатям історії України XX століття.

В першій із чотирьох частин книжки, найбільшій за обсягом (близько двох третин тексту), зібрано нариси головно з біографічними сюжетами: оповіді про Сергія Єфремова, Володимира Винниченка, Миколу Хвильового, Олександра Шумського, Миколу Скрипника, деяких діячів новішого часу – Олександра Солжениціна, Петра Григоренка, Василя Стуса. Серед текстів, присвячених окремим історичним подіям, – есеї про трагедію Бабиного яру; спільне з Вадимом Золотарьовим дослідження про працю євреїв в органах ГПУ/НКВД УСРР 1920–1930-х років (докладне спростування поширеного у націоналістичному середовищі міфу про єврейський характер советських каральних органів); короткі публіцистичні тексти про УПА, події в Угорщині 1956 року, ІКЧП.

У другому розділі представлено спостереження щодо політики пам'яті в інших країнах – Німеччині, Росії, Франції та Польщі. Найцікавішими тут видаються нотатки про роботу спільної російсько-української комісії істориків та про дискусію, що виникла на московському круглому столі «Голод на Україні та в інших республіках СРСР 1932–1933 рр.».

Наступний розділ склали авторів інтерв'ю різним газетам та радіостанціям і відповіді на запропоновані від них опитування (одне з них від «Критики», надруковане в ч. 11–12 за 2010 рік, кілька інших від газети «День»). Тут ідеться найбільше про сучасну політику, зокрема політику пам'яті. Завершує книжку добірка рецензій на книжки колег-істориків.

Серед чеснот книжки – наявність покажчика (що для публіцистичних видань, на жаль, не є правилом) та чимала кількість ілюстрацій, із яких багато підібрано спеціально для неї, в першодруках їх не було. На карб видання можна поставити брак покликань на оті першодруки, а також окремі недогляди, як-от згадка на с. 192 про 80-річне членство Лазаря Кагановича у більшовицькій/комуністичній партії, з якої його насправді виключили 1961 року після 50-річного членства.

Сергію Гірік

